

Trodalmi Szemle.

Székely Oklevéltár.

Kiadta a székely történelmi pályadíj-alap felügyelő bizottsága. — Szerkesztette *dr. Szádeczky Lajos*. VI. kötet 1603—1698. Kolozsvár, Ajtai K. Albert könyvnyomdája. 1897. 480 l.

A szerkesztő előszavának első sorában van egy szó, mely mellett nem futhatunk el némi megjegyzések nélkül. E szó az „egyelőre“. Azt mondja a szerkesztő, hogy ez a VI-ik és „egyelőre“ utolsó kötete a Sz. O.-nak.

A székelyek története iránt érdeklődő minden ember nézetét fejezem ki, meg vagyok győződve, ha azt az „egyelőre“ szót a lehető legkedvezőbben magyarázom, úgy t. i., hogy még fog következni legalább is két-három kötet Az oklevéltár folytatására, ha teljes művet akar a pályadíj-alap felügyelő bizottsága a székelyek történelme iránt érdeklődők rendelkezésére bocsátani, feltétlenül szükség van. A mint az egyes levéltárakat csak futólag is ismerem, igen sok, nyilvános közlésre érdemes anyagot rejtenek még magukban nemcsak a XVIII. századra vonatkozólag, hanem a XVII-re is, sőt akadhat még a XVI. századból is sok adat, melyeket a nagy szorgalmú szerkesztők csak a rendelkezésükre álló hely szűk volta miatt nem vehettek fel a közlendők közé. Igen nagy szükség van azonban a XVIII. század anyagának összegyűjtésére és közlésére. A székelység tulajdonképen a XVIII. században éli történetének legviharosabb korszakát, midőn a határfőri szervezet kapcsán legerősebben kell küzdeni jogaiért Nagy veszteség lenne, ha ennek a századnak kútforrásai továbbra is egyes gyűjtemények vagy családi leveles ládákban elrejtve maradnának, kitéve a megsemmisülésnek.

Igaz, ennek egy nagy akadálya van: a pénz hiánya. De ezen talán lehetne segíteni újabb gyűjtés indításával. Nem hiszem, hogy a székely törvényhatóságok, városok és maga a székely társadalom vonakodnék attól a kevés áldozattól, a mi e célra szükséges.

Bízom és hiszek a többi érdeklődőkkel együtt, hogy a felügyelő bizottság mint eddig, úgy ezután is meg fogja találni a követendő leghelyesebb útát.

A mi magát a legújabban közrebocsátott VI. kötetet illeti, erre nézve mást mondani nem igen lehet, mint azt, hogy a szerkesztő mindent elkövetett, hogy az adott viszonyok között minél teljesebb gyűjteményt bocsásson a nagy közönség rendelkezésére. Ez a kötet az összes eddigi kötetek között a leggazdagabb s történeti szempontból is a legbecsesebb. Eddig is ismeretes volt, hogy a XVII. században Erdély és a székelység fontos szerepet töltött be a magyar nemzet történetében, de e kötetben oly sok új és fontos adat kerül nyilvánosságra, melyek az eddigi gyöngye világosságát a múlt titkai fölött mind élénkebbé és élénkebbé teszik. Nincs hely, hogy részletesebben tárgyaljak egyes mozzanatokat, csak felemlítem a három nemzet egymáshoz való viszonyának jellemzésére az 1600-as évek elején váltott izeneteket, melyek egyszeri elolvasása után tisztábban áll előttünk az akkori helyzet képe, mintha kötetekre menő fejtegetéseket olvastunk volna el.

Különösen érdekesek a gazdaságtörténeti adatok, melyekből megérthetjük, hogy Erdélyt miért tartották aranyban, ezüstben bővülőddőnek; mert maguk a fejedelmek mentek elől jó példával.

Nagy elismeréssel kell megemlékezni a culturalis, ipari, egyháztörténelmi adatokról, melyek nem nagy számmal vannak ugyan, de mind jellemzőek és lényegesek.

Itt azonban nem zárkozhatom el egy megjegyzés elől. A culturalis adatok között ott vannak a m.-vásárhelyi tanuló ifjúság részére adott kedvezményekről szóló fejedelmi és főúri adománylevelek; de nem láttam az udvarhelyi ref. collegium alapításáról és az oda tett alapítványokról szóló oklevelekről említést. Igaz, hogy ezek nagy részben már voltak közölve, de azok a művek, mint pl. Kis Ferencztől a sz-udvarhelyi ev. ref. collegium története, kevés olvasó előtt ismeretes. Tekintettel a hely korlátolt voltára, nem is kívánható azok teljes közlése, de az utalás, hogy hol találhatók fel, nem lett volna talán felesleges. Épen így az egyháztörténelmi adatok között nincs említés a Bethlen Gábor által 1614-ben kiadott oklevélről, melyben a háromszéki ev. reformatus és unitarius egyházak szervezetét, az u. n. communitast szabályozza. Ehhez hasonló szervezetet adott Bethlen Gábor a kapcsolt részeken lakó reformatusoknak is. De míg ez hamar felbomlott, a háromszéki communitas, névleg legalább, ma is létezik. Ez oklevelet közölte ugyan Salamon József „De statu ecclesiae“ Claudiopoli 1840. című művében, de ez a mű maga is ma már nehezen kapható.

Az arany korszak után nemsokára bekövetkezik a csapások korszaka. 1657 után a tatár fogságban sinylődő székely rabok segílyt kérő leveleit most, kétszáz esztendő múlva sem lehet megindulás nélkül olvasni. A nagy emberek, Székely Mózes, Béli Pál, Kemény János levelei mellett talán még meghatóbbak az egyszerű székely nemesek könyörgő levelei.

Majd az Apafi és Teleki Mihály kora, a Béldi-féle összeesküvés mind érdekes adatokkal vannak képviselve e kötetben

Nevezetesen a Thököly-féle beütésről s az akkori viszonyokról szóló adatok, majd a Sándor-Apor per iratai.

Mindezek mellett is azonban csak úgy tekinthetjük e kötetet, mint izelítőt, melybe ha bepillantunk, ellenállhatatlan vágy ébred bennünk minél többet és többet ismerni meg azokból, a melyek közül ez érdekes adatok nagy történelmi érzékkel és tapintattal vannak kiválogatva. És még nagyobb vágy ébred fel a későbbi, XVIII. századi események kútforrásainak megismerése után. Hogy lássuk, mit csinálnak az Aporok, a Béldiek stb. utódai, hogy él a szegény székely a határőri iga alatt.

Üdvözljük e VI-ik és „egyelőre“ utolsó kötetet avval a reménnyel, hogy nem sokára ép ily gondos szerkesztésben olvashatjuk a következőket is.¹

Sepsi-Szent-György, 1897 szept.

Dr. Domján István.

A ki másra gondol.

Egy felsőbbrendű társadalom első abc-je. Irta *De Gerando Antonina*. Budapest, Légrády-testvérek.

Az önfeláldozást és önzetlenséget ajánlja e nemes idealizmussal megírt könyv rokonszenves tollú íróője egy felsőbbrendű társadalom első alapköve gyanánt. De Gerando Antoninának nem eszménye ez a Schoppenhauer által keményen lekritizált, de a modern epikuerusok által sokszor védelmezett világ, melynek folyása »sokszor nem olyan, mint a milyennek lennie kellene. *Kevesbiteni lehetne a fájdalmakat, a szenvedést a földön és több élvezetet, több valódi boldogságot lehetne megszerezni mindnyájunk számára*«.

A meleg szívű íróő ez elérhetetlennek látszó programot kivihetőségét bizonyítja lelkesen és nem kis meggyőző erővel s a társadalom osztályait sorban megfigyelve arra az eredményre jut, hogy valamivel több műveltséggel és tiszta ambícióval összhangzatos, ideális társadalmat lehetne teremteni a meglevő tényezőkből is.

Főleg gondosabb s a lélek kiképzésére több súlyt fektető nevelés által véli a nagy reformot keresztúlvihetni. Korán rá kellene szoktatni a gyermeket, hogy másokkal többet törődjék, mint saját magával. Mivel »a nevelés csakis szuggesztio, a szülőkötől függ, hogy e szuggesztio pszichologikus, morális és socialis legyen«. Zsenge korban legintenzivebb ez a befolyás s a Shakespeare mondása arról az emberről, ki forró

¹ Válaszként és tájékoztatásúl a szíves érdeklődéssel szemben megjegyvezhetem, hogy a mult és jelen századi székely történeti okiratokból m. e. két kötetnyi sajtó-készen áll gyűjteményemben, de a bizottságnak nincs pénze a további Oklevéltár kiadására; a még rendelkezésére álló költség a megírás alatt levő székelyek története kiadására van fentartva. Szerk.

szenet tartva kezében, a jeges Kaukaszra gondol és fázni kezd, a gyermekekkel szemben leggyakrabban igaz.

Figyelemreméltó észrevételeket olvashatunk ezután a mai fiatalság sokszor cinikus, még többször léha viselkedéséről. E ferdeségeken az iskolák volnának hivatva változtatni. Természetesen akkor a tanárnak is többet kellene foglalkozni tanítványaival s a nádpálcza, mint hatalmi jelvény, vesztene félelmes nimbuszából.

Lejárt — gráce au Dieu! — a ragadozó államok ideje. Az iskola ma első sorban nem katonákat, hanem művelt állampolgárokat nevel s így a szív kiképzését nem szabad elhanyagolnia.

A magyar tanárnak bizonyos mértékben művésznek is kell lennie, ki tájékozva legyen arról, mi az emberi lélek? — mint lehet azt művelni és magával ragadni? A mi sok mindenben elmaradt nemzetünkre is ráillenek a Michelet szavai, melyeket a németekről mondott: *A német költészet és művészet nélkül valóságos szörnyfaj.*

Megemlíthető észrevételeket tesz szerző többek közt az újságírókról. Elítéli, hogy a magyar sajtóban a politikai szempont korlátlanul fölötte áll minden más erkölcsi vagy társadalmi érdeknek. Behatolva a nemzeti szellem lényegébe, a hazai irodalom és művészet szeretetétől áthatott lélekkel küzdhet csak — és kell küzdenie — a magyar újságírónak a nemzeti géniusz megerősödésén, mely nem szó vagy betű, hanem *eszme*, az erkölcsi és szellemi életnek bizonyos eredeti és nemzeti tulajdonokból keletkező természetes iránya. Legyen érzéke természetesen a zsurnalisztának a hazafiság és *hazaffyasság* megkülönböztetéséhez. Chauvinista frázisokkal, a külsőségekben tüntető magyarkodással azonban az eszményi cél elérése illuszióssá válik. Az igazság lelkes szeretetétől áthatott s a rossz kedv filozófiájától idegenkedő toll képes csak a nemzeti missziónak helyesen megfelelni. A társadalmi harcban jelentékeny feladat vár befolyásos helyzetüknél fogva a vezető osztályokra. Nekik hivatásuk első sorban példát adni a szabad munka tiszteletében és szeretetében, a szép jól értelmezett kultuszában. A vezető körökre vár — De Gerando könyve szerint — a nemzetiségi kérdés régen óhajtott megoldása is. Nem rendeletekkel és kemény paragrafusokkal, hanem szeretetreméltósággal, udvariassággal, szóval társadalmi úton oldható meg a bonyolult problema.

Azt hisszük, a derék könyvnek nincs olvasója, ki alá ne írná az erős nemzeti érzéstől és valódi műveltségtől áthatott író népies proklamációját. Ha az általa ajánlott eszközök egyike-másika fölött lehet is vitatkozni: az eszményi cél elérhetőségének égető szüksége nem szenved kétséget.

A kis munka, mely mindenesetre jobb a címénél, a legértelmesebb essay-ek egyike, melyek a világ könyvpiacán hasonló tárgyról írva, újabban megjelentek. Ama figyelmet keltő megjegyzések közül, melyekkel elszórt gyöngyök gyanánt, úgyszólván mindenik lapon talál-

kozunk s a melyek fölött kissé eltűnődni semmiesetre se hiábavaló, ideírunk egy párt:

A műveltséget nem lehet paragrafusok kibocsátásával, dobszóra, taktusra előteremteni.

Az esztetikai élvezet három irányban fejleszti az életet: az érzékenységet, azaz a szerető képességet; az értelmet, azaz a gondolkozó tehetséget; a jellemet, azaz az akaró képességet.

A művelt ember hite lelkes bizalom, szerető bizalom mindabban, a mit az értelem igaznak lát.

A legmagasabb erkölcsi költészet: a szív egyszerűsége.

Csakis akkor él a művelt, civilizált ember gazdag, teljes életet, a mikor sokakért élhet.

A művelt ember se nem sért, se nincs oly hamar megsértve, mint a műveletlen.

Az élet küzdelem minden rossz ellen.

Műveltnek lenni annyi, mint az életet a maga általános nagy körvonalaiban, egész összhangjában helyesen fogni fel és megérteni.

A ki egy cseppet sem művész-lélek, ki oly merev, mint egy faragatlan deszka, lehet a tudománya mély, mint egy mélységes kút, mégis vissza fogja taszítani magától az embereket.

*

A ki ily megvesztegető fegyverekkel küzd, mint De Gerando Antonina, csak legyőzött ellenfelekre találhat.

A csinosan kiállított könyv Budapesten, a Légrády-testvérek kiadásában jelent meg; ára 60 kr.

Ifj. Téglás Gábor.

Angol könyv Magyarországról.

A girl's wanderings in Hungary by H. *Ellen Browning*. With illustrations and a map. London 1896.

E könyvet már ismerik nálunk és — irgalmatlanul szidják szerzőjét, a mi bizonyára magát Miss Browningot lepte meg leginkább, mert munkáját „magyar barátai“-nak ajánlotta, az egész kötetten át a legnagyobb rokonszenvennel ír a szép magyar hazáról és ugyancsak pazarolja dicséreteit a magyarokra. Az utolsó két szakaszban pedig el-érzékenyülve vesz búcsút e nemzettől, melyet annyira megszeretett volt több évre terjedő tartózkodása alatt s melynek kellemes emlékeit oly mélyen véste be szívébe, hogy még százéves korában is maradandott nyoma a szép magyar hazában átélt boldogéveknek. Pedig az egy-némely magyar lapban megjelent rövid ismertetések után azt gyáni-

taná az olvasó, hogy Miss Browning rossz akarrattal viseltetik irányunkban és „a meggyalázott Magyarországot“ csak azért kereste föl, hogy pellengérré állítsa azt a művelt nyugot előtt.

Az angol írónó — valljuk meg — azt az indiszkréciót követte el, hogy kissé bizalmasabb módon írt rólunk. Miután elhalmazott dicséreteivel, bizalmas barátunk módjára föltakarta hibáinkat is. Így pl. kávéinkat rendkívül jónak találta, de teánkat förtelmesnek, *Kolozsvárott nem tudott aludni éjjel a sok bolha miatt és nappal kénytelen vala bedugott orral járni, mert nem Eau de Cologne vagy „Parma violet“, hanem pöczefolyadék folyik az utczáin*, mint csak nem rég folyt Berlinben és még folyik jelenleg is Adelaideban. Viczinális útaink szerinte ép oly rosszak, mint Granadában, hol a köznép hiedelme szerint az Úristen alkotta ugyan a földet, de az ördög csinálta az utakat. Elundorította őt továbbá az a folytonos köpködés és az ezzel járó mindenféle undorító — mucologiai demonstratio. De mi legjobban fájt nálunk otthon, az volt, hogy állítólag a magyar asszonyok erényességét, jó hírnevét taposta sárba. „Állítólag“ mondom, mert ámbár egy-két eklatáns, de izolált példa nyomán elég ügyetlenül generalizál egy vagy más helyen, máshol ismét dicsérőleg emlékezik meg a magyar nő erényéről, mint pl. a 178. lapon, hol leír egy családi jelenetet — an idyll in real life — és a 231. lapon, hol azt említi, hogy a magyar házaspárok — mintegy fele részben — holtig szeretik egymást és turbékolva, mint szerelmes párok, élék át napjaikat.

Meg kell továbbá vallanom azt is, hogy pl. a földrajz gyöngye oldala az írónőnek; így pl. Temesvárót a napot a Tiszába áldoztatja le, Pécsset Somogy megyébe kebelezi; Budapestről Orsovafelé gőzhajón menve a Dunán, szintén a somogy megyei partokban gyönyörködik. És egyáltalában bizonyos hyper-franciás fölületességgel ír; így pl. József főherczeget a király fivérének nevezi, Széchenyi István nevét „Szechgenyi“-re fordítja, „nővérem“-nek többese szerinte „nővéremek“ (hol a magyar nyelv sajátosságairól prelegál); Munkácsy keresztnevét anabaptizálja „Miklós“-ra stb. stb. Ilyen és hasonló csúnya hibák majdnem minden fejezetben fordulnak elő.

A miért pedig leghevesebben rótták meg a szerzőnőt, ez az volt, hogy a Magyarországról szóló angol irodalmat Csáky-szalmájának tekintette — mint már mások előtte — és bőven meritett belőle a források megjelölése nélkül. Így pl. Magyarország mappáját elsajátította Felbermann Lajos munkájából minden hibáival és még a borzasztóan rossz címen („The Crownlands of the Kingdom of St.-Stephans“) sem változtatott, mely ha jelent egyáltalában valamit, csak azt jelentheti, hogy „Szent Stefánsz királyságának korona birtokai“. Evvel a címmel ugyancsak meggyalázták — most már másodízben — Magyarországot és csak örvendenünk kell, ha — mint a hír rebesgeti — egy új kiadásból expurgálandják ezt a monstruozitást.

A khémiában és entomológiában sem lehet valami jártas Miss Browning, mert akkor a szúnyog csípést aligha borongatta volna — ezettel, hanem ammoniával vagy pedig más valami lúgos — de semmi esetre sem savas — szerrel.

Botlásaitól és indiszkrézióitól eltekintve, a munka jobb fogadtatást érdemelt volna nálunk, mint a milyenben részesült, mert mint említettem, rokonszenves hangon s a mi fő élénken, mulattatóan van írva és azért élvezetes olvasmányt nyújt, a mit pedig rendszerint nem mondhatunk el hasonló munkákról — hízgelés nélkül.

London, 1897. jun.

Kropf Lajos.

Különfélék.

Arneht Alfréd lovag.

(Szül. 1819 július 10, meghalt 1897. jul. 30.)

Ausztria tudós világának éke, Arneht Alfréd, a ki az osztrák ház történetének megörökítése körül elévülhetetlen érdemeket szerzett, elhunyt. Halálát, a mely f. év július 30-án következett be, méltán gyászolja egész Ausztria, mert benne legkiválóbb hisztorikusát veszette el.

1819 július 10-én született Bécsben és szüleitől nyerte lelki és szellemi ösztöneit, a melyek termékeny talajra találva, jellemének és szellemének ama csodálatraméltó kinyomatát kölcsönözték. Atyjától, Józseftől, a ki kitűnő geologus, régiségbúvár és híres numismatikus volt, örökölte a kutatási ösztönt, a hisztorikus érzéket és lelkes hazafiságát. Anyja, a szépsége, erénye és művészi tehetségei által kitűnt Adamberger Antonia udvari színésznő volt, Körner Theodor egykori menyasszonya, a ki őt rajongásig szerette. A »lant és kard« énekesének halála azonban kettészakasztá ezt a valóban ideális szerelmi szövetséget.

Alfréd az 1836-ik évben a jogi tudományoknak szentelte magát, miközben az akkor igen gondosan őrzött bécsi állami archivumban dolgozott. 1840-ben az államkancelláriához került, 1848-ban pedig az alsó-ausztriai Neunkirchen-kerület a frankfurti nemzeti gyűlésre küldte, a hol a nagy német párthoz csatlakozott. Alighogy előbbi helyére, Bécsbe visszatért, megjelent levéltári forrásokon alapuló műve: »Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Guido von Starhemberg« (1853); ehez csatlakozott a 3 kötetes forrásmunka: »Prinz Eugen von Savoyen« (1858—59), a melynek köszönhetette, hogy őt a csász. és kir. házi, udvari és államlevéltár aligazgatójává nevezték ki Tevékenysége szabadabb tért nyert; ezen állásában nem szorítkozott csupán a rábízott mérhetetlen kincseknek bürokratikus védelmére és kezelésére, meg hogy azokat műveiben felhasználja, hanem lassankint kivitte, hogy a levél-